

RECENZIE

PROKŠ, Petr. *KONEC ŘÍŠE ROMANOVŮ. Mezinárodní souvislosti svržení carského režimu a revoluce v Rusku (1880 – 1917)*. Praha: Academia, 2018, 327 s. ISBN 9788020028112.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.4.7>

Recenzovaná publikácia známeho českého historika Petra Prokša sa skladá z úvodu, štyroch kapitol rozdelených na podkapitoly, záveru, početných príloh, zoznamu použitých prameňov a z menného registra.

Prvá kapitola má názov *Strategicko-veľmocenské koncepcie carskeho Ruska v rokoch 1880 – 1914* a je rozdelená na dve podkapitoly. V prvej z nich autor analyzuje imperiálne expanzívne plány carskeho Ruska v uvedenom časovom rámci pričom z jeho analýzy vyplýva, že vedúce politické i vojenské orgány carskej ríše neustále upriamovali svoju pozornosť na ďalšiu expanziu, ktorá mala Rusku zabezpečiť prioritné mocenské postavenie vo svete. V rámci toho analyzuje okrem iného reakciu carskeho Ruska na vznik Trojspolku, postoj Petrohradu k riešeniu „poľskej otázky“, „východnej otázky“ (t. j. stanoviska k ovládnutiu brehov Čierneho mora), „slovanskej otázky“ (v súvislosti s ktorou išlo Petrohradu hlavne o to, aby už oslobodené slovanské národy „nevyklzli“ spod ruského vplyvu), ako aj otázky ako zabrániť tomu, aby sa silnejšie Nemecko nezmocnilo celej strednej Európy. Po analýze týchto, ale aj mnohých ďalších závažných vojensko-strategických otázok dospel Petrohrad koncom 80. rokov 19. storočia k záveru, že hlavným cieľom Ruska je „udržať status quo v Európe“. Pravda, v tom čase sa vo vedúcich politických a vojenských kruhoch Ruska už formovali opozičné sily, ktoré požadovali „širšiu“ veľmocenskú politiku, ktorá by sa týkala i ďalších regiónov sveta. Následný vývoj však ukázal, že uvažovať o podobných otázkach či vývojových scenároch bolo nepomerne ľahšie než ich realizovať v praxi.

Druhá podkapitola prvej kapitoly oboznamuje čitateľa so strategicko-vojenskými plánmi carskeho Ruska v rokoch 1880 – 1914. Z jej obsahu vyplýva, že carske Rusko sa začalo plánovite pripravovať na vojnu v Európe už po podpísaní spojeneckej zmluvy cisárskeho Nemecka s Rakúsko-Uhorskom v roku 1879. Spomienka na porážku Ruska vo vojne s Japonskom v rokoch 1904 – 1905 však neostala zabudnutá a viedla Petrohrad k vypracovaniu plánov zameraných na výrazné skvalitnenie a zásadné prezbrojenie ruskej armády s využitím najnovších technických a organizačných poznatkov západných štátov, hlavne spojeneckého Francúzska. Za tým účelom carský režim uvoľňoval veľké finančné prostriedky z domácich zdrojov, pričom získaval aj rozsiahle pôžičky v cudzine určené na výstavbu strategických železníc smerom na západ a na modernizáciu ruského zbrojného priemyslu. (s. 31 – 32) Primárnym strategickým cieľom carskeho Ruska pritom naďalej ostávalo ovládnutie prielivov z Čierneho do Stredozemného mora. No keďže pred začiatkom prvej svetovej vojny sa reorganizáciu a prezbrojenie ruskej armády nepodarilo dokončiť, boje na frontoch sa „v dôsledku organizačných

schopností, pružnej koordinácie vojenských operácií a technickej prevahy cisárskeho Nemecka i Rakúsko-Uhorska voči Rusku“ (s. 33) vyvíjali v rozpore s pôvodnými predstavami Petrohradu.

Druhá kapitola má názov **Politika cárskeho Ruska v koncerte veľmocí** a podobne ako prvá kapitola sa skladá z dvoch podkapitol. Prvá z nich má názov *Rusko na ceste k spojeneckej Dohode (1887 – 1907)* a zaoberá sa dobovým pozadím vzniku dvoch nepriateľských zoskupení veľmocí, keď proti už existujúcemu Trojspolku, ktorého členmi sa v rokoch 1879 – 1882 stali Nemecko, Rakúsko-Uhorsko a Taliansko, sa následne v rokoch 1893 – 1907 združili Francúzsko, Rusko a Veľká Británia, ktoré vytvorili spojenecký zväzok Dohoda.

Autor recenzovanej práce poukazuje na hlavné hybné sily, ktoré stáli za vznikom nového spojeneckého zoskupenia. Vidí ich jednak v „dynastickej politike“ Nemecka a Rakúsko-Uhorska, ktoré sa na sklonku 80. rokov 19. storočia usilovali dosadiť na tróny obnovených či novovytvorených štátov na Balkáne príslušníkov alebo príbuzných hohenzollernskej a habsburskej dynastie, čím Petrohrad prišiel o možnosť dosadiť na uvedené tróny príslušníkov romanovskej dynastie, a jednak v hospodárskej politike Berlína, ktorý „zvýšil colné poplatky na dovoz ruského obilia a zakázal Ríšskej banke prijímať ruské cenné papiere ako zálohy na finančné pôžičky“. Petrohrad sa preto obrátil na Paríž, ktorý prejavil ochotu poskytnúť požadované finančné pôžičky. Krátko nato – 17. 9. 1892 – podpísali oba štáty v Petrohrade dohodu o vojenskej spolupráci v prípade napadnutia niektorého z oboch štátov Nemeckom alebo Rakúsko-Uhorskom. Dokument nadobudol platnosť 4. 1. 1884. (s. 38 – 39) Z celého radu príčin, na ktoré autor recenzovanej publikácie podrobne poukazuje, aj Londýna začal z obavy pred Nemeckom, ale aj z iných dôvodov hľadať medzi nepriateľmi Nemecka efektívnych spojencov, ktorými sa napokon stali Francúzsko a cárske Rusko. (s. 41)

Medzinárodné a v rámci nich veľmocenské vzťahy boli však na prelome 19. a 20. storočia spleť a časť vojenských a politických kruhov v Londýne sa nevzdávala ani možnosti prípadného dorozumenia s Berlínom. Niektorí vysokopostavení generáli proti tomu namietali poukazovaním na to, že „namiesto úvah o možnosti spojenectva s Berlínom si treba uvedomiť, že sa jedna o najväčšieho, trvalého, zámerného a hrozivého súpera Veľkej Británie“. (s. 46) Aj časť britských politických kruhov ostro kritizovala „bezohľadný postup cisárskeho Nemecka a najrôznejšie protibritské intrigy v severnej, východnej, západnej a južnej Afrike, na Strednom východe, v Číne a v južnom Tichomorí“. (s. 47) To zrejme prispelo k tomu, že Briti napokon dali prednosť politike zameranej proti mocenskému vzostupu Nemecka. Odrazilo sa to okrem iného v podpísaní francúzsko-britskej „srdečnej dohody“ v Londýne 8. apríla 1904. Petrohrad hľadel na zbliženie Paríža s Londýnom so sympatiami, lebo ho pokladal aj za posilnenie pozícií Ruska, ktoré však vo vojne s Japonskom v rokoch 1904 – 1905 utrpelo drvivú porážku. Londýn však napriek tomu videl v Rusku hodnotného spojencu v snahe Veľkej Británie vyvážiť spojenectvo Nemecka s Rakúsko-Uhorskom spoluprácou s Ruskom. K tomuto postoju pobádali Londýn i vlastné vojenské plány, ktoré začali počítať s vojnou v Európe, do ktorej sa mali spolu s francúzskou a ruskou armádou zapojiť i britské ozbrojené sily. (s. 55)

Primárnym faktorom upevňovania spojenectva Ruska, Francúzska a Veľkej Británie boli v konečnom dôsledku obavy zo silnejúceho Nemecka, ktoré ohrozovalo ich pozície tak v Európe, ako i v ďalších častiach sveta. (s. 57) Tieto obavy však zároveň neboli takej povahy, aby dokázali zabrániť viacerým odlišným pohľadom uvedených mocností na kľúčové udalosti vtedajšej doby. Každá vtedajšia veľmoc sa aspoň v určitých otázkach obávala aktivít inej vtedajšej mocnosti. Túto skutočnosť možno pre názornosť ilustrovať nasledovným príkladom: napriek formálnemu upevňovaniu britsko-ruských vzťahov sa Petrohrad neprestal obávať prípadnej dohody Britov s Nemcami na úkor Ruska. Preto s obavami sledoval napríklad britsko-nemecké rokovania o obmedzení námorného zbrojenia a v tomto smere ho upokojilo až oznámenie ruského veľvyslanca v Londýne A. K. Benckendorffa, ktorý Petrohradu 13. februára 1912 s ulahčením oznámil, že uvedené rokovania neboli úspešné. Veľká Británia potvrdila, že jej dohody s Ruskom a Francúzskom nemajú žiadne útočné zameranie proti Nemecku, avšak v prípade jeho agresívnej činnosti proti Rusku alebo Francúzsku si Briti vyhradzujú plnú slobodu konania. (s. 70) V prostredí britskej novinárskej obce však nechýbali ani sťažnosti na „cynickú a zištnú politiku Ruska v Perzii, Mongolsku a Číne“ a za základnú podmienku udržania súdržnosti Dohody pokladali zásadnú zmenu „*chovania Ruska*“. (s. 75) Podobne ruská strana mala viaceré výhrady voči niektorým aktivitám Britov súvisiacim s budovaním vojnového loďstva Osmanskej ríše. (s. 77) Podobných problematických otázok a trení bol medzi spojencami Dohody, ale aj – a to hlavne – medzi mocnosťami Dohody a mocnosťami Trojspolku – celý rad a recenzovaná publikácia sa o nich podrobne zmieňuje. Isté však je, že za týchto podmienok sa vývoj v druhom desaťročí 20. storočia sotva mohol skončiť inak než vojnou v dovtedy nevídaných rozmeroch.

Tretia kapitola recenzovanej publikácie má názov ***Veľmocenská politika cárskeho Ruska v predvečer Veľkej vojny (1913 – 1914)*** a v jej úvode autor konštatuje, že napriek vojenským i diplomatickým neúspechom v medzinárodných vzťahoch i revolučným otrasom vo vnútornom vývoji sa Rusko nehodlalo vzdať pozície svetovej mocnosti. Svoje mocenské aspirácie bolo však nútené obmedziť na oblasť Balkánu, východné Stredomorie, Strednú Áziu, Stredný východ a Osmanskú ríšu, pričom v rámci Dohody počítalo s pokračujúcou spoluprácou s Francúzskom a Veľkou Britániou. Obe západné mocnosti „*síce dodržiavali spojeneckú lojalitu s Petrohradom, ale boli veľmi zdržanlivé v podpore niekedy prehnaných požiadaviek Ruska, ktoré mohli vyvolať vojnu v Európe*“. (s. 83)

Tretia kapitola sa na rozdiel od dvoch predchádzajúcich kapitol delí na tri podkapitoly. Prvá z nich má názov *Aféra generála Otta Limana von Sandersa (november 1913 – január 1914)* a popisuje reakciu Ruska na vyslanie nového náčelníka nemeckej vojenskej misie v Osmanskej ríši generála Limana von Sandersa. V súvislosti s ním a jeho misiou Rusov znepokojovali generálove prehnane vysoké právomoci vo vzťahu k tureckej armáde – mal priamo veliť tureckému I. armádnemu zboru v Istanbule, stať sa členom Najvyššej vojenskej rady s rozhodujúcim slovom pri menovaní tureckých generálov a odborným inšpektorom vojenských škôl, pričom ďalší členovia nemeckej vojenskej misie mali veliť trom divíziám a niekoľkým elitným plukom tureckej armády. Znepokojený Petrohrad sa pokúšal o rázny a hlavne spoločný postup s Parížom a Londýnom proti Nemecku a Osmanskej ríši, ale narážal na zdržanlivý postoj Francúzska, ktoré sa obáva-

lo rozpútania vojnového konfliktu na Balkáne a vo východnom Stredomorí kvôli nemeckej vojenskej misii v Istanbuli, a tým fakticky [potenciálneho] zapojenia Francúzska do vojny s Nemeckom v Európe. Zdržanlivý postoj k snahám Petrohradu zaujali z viacerých dôvodov aj Briti, čo podstatne obmedzovalo manévrovacie možnosti cárskeho Ruska. Prvá podkapitola tretej kapitoly obsahuje mnohé ďalšie zaujímavé údaje o pôsobení misie generála Limana von Sandersa v Istanbuli. Poslaním misie bolo okrem iného „*zachovanie dominancie nemeckej autority na zahraničnú politiku Osmanskej ríše*“, pričom podľa pokynov nemeckého cisára sa misia nesmela „*nechať vyrušovať nepriaznivým stanoviskom ostatných mocností Európy*“. (s. 88)

Druhá podkapitola tretej kapitoly má názov *Projekt na zlúčenie Srbska a Čiernej hory (august 1913 – jún 1914)* a autor recenzovanej publikácie v nej poukazuje na význam Balkánu vo svetovej politike a v mocenských kalkuláciách jednotlivých veľmocí, pričom konštatuje, že táto „*na prvý pohľad, periféria 'svetovej politiky' hrala, v koncerte veľmocí 'významnú úlohu'*“. (s. 97) Bolo tomu tak preto, že v ich balkánskej politike sa koncentrovali všetky najzávažnejšie dobové medzinárodné problémy: vyhrcovanie vnútorných pomerov a mocenský úpadok Rakúsko-Uhorska, postupujúci rozklad Osmanskej ríše a rozmach národného hnutia na Balkáne, mocenské nároky Nemecka a Ruska v Európe a na Strednom východe, bezpečnosť námorných spojov v Stredozemnom mori vedúcich do severnej Afriky, na Stredný východ a cez Suezský prielav ďalej do Indie, koloniálna politika veľmocí a stabilita medzinárodných financií, ktorej hlavným cieľom bolo udržať rovnováhu síl a zabrániť vojne v Európe. Rusko využívalo vo veľmocenskej politike voči Balkánu aj myšlienku slovanskej vzájomnosti v podobe panslavizmu, čo fakticky znamenalo snahu a zjednotenie všetkých Slovanov pod nadvládou cárskeho Ruska. (s. 97) V ďalšej časti tejto pomerne obsiahlej podkapitoly sa čitateľ dozvie veľa zaujímavých faktov o konkrétnom postoji jednotlivých veľmocí k Balkánu i o celom rade iných otázok súvisiacich s vývojom v tejto strategicky dôležitej časti juhovýchodnej Európy.

Tretia podkapitola tretej kapitoly recenzovanej publikácie má názov *Veľmocenské zámery cárskeho Ruska (január – jún 1914)* a jej autor na začiatku pripomína, že pred vypuknutím prvej svetovej vojny sa cárske Rusko naďalej snažilo rozšíriť svoj vplyv v Pobaltí na úkor Nemecka a na západných hraniciach na úkor Rakúsko-Uhorska, usilovalo sa o ovládnutie Balkánu a morských úžin Bospor – Dardanely nevyhnutných na získanie voľného prístupu z Čierneho mora do Stredozemného mora a zároveň na Stredný východ až do Perzie. „*Pevná pozícia na západe mala Rusku súčasne umožniť expandovať do Strednej Ázie k hraniciam britskej Indie a na Ďalekom východe voči Číne a Japonsku.*“ (s. 127). Uvedené veľmocenské zámery cárskeho Ruska narážali na odpor Nemecka, ktoré sa tiež usilovalo posilniť svoj vplyv v Osmanskej ríši ako určitú zábezpeku pre upevnenie svojho vplyvu na Strednom východe a jeho ďalšiu expanziu do Ázie i Afriky. (s. 128) V súvislosti s týmito zápojeniami P. Prokš upozorňuje, že sa dali riešiť tým ťažšie, že neprebíchali len na úrovni súperenia dvoch nepriateľských koalícií, ale často i v rámci jednej koalície štátov. (s. 128) Pre pozorného čitateľa je tretia podkapitola názorným potvrdením uvedeného faktu. Spory a nedorozumenia, ktoré z toho, ale aj z celého radu iných okolností, o ktorých sa zmieňuje autor recenzovanej publikácie, vyplývali, nemalou mierou prispeli k rastu dlhodobu živenej a vyhrocujúcej sa vzájomnej nedôvery nepriateľských táborov či zoskupení. Na začiatku leta 1914 sa táto nedôvera

„nebývalo vyostrovala. Niektoré vládnuce kruhy v Petrohrade a vo Viedni... videli vo vojne jediné východisko z narastajúcej krízy vnútorného vývoja a medzinárodného postavenia oboch monarchisticko-konzervatívnych mocností“. (s.158) K tomu prispievalo i všeobecné vyhrotenie rozporov medzi veľmocami a rozmach národného, liberálne demokratického a revolučného hnutia. Rusko a Rakúsko-Uhorsko sa zhodne snažili predísť vytvoreniu nepriateľského bloku na Balkáne a prípadnej zrade spojencov na svoj účet. Rozpútaním vojny hodlali teda postaviť ostatných členov Trojspolku a Dohody pred hotovú vec a zabrániť takým zmenám v Európe, ktoré boli z ich hľadiska neprijateľné.

Štvrtá kapitola recenzovanej knihy má názov *Vojna a revolúcia v Rusku (1914–1917)*. V úvodnej časti autor konštatuje, že Rusko nebolo adekvátne pripravené na veľký vojnový konflikt, lebo reorganizácia a prezbrojovanie ruskej armády i vojnového námorníctva podľa západných štandardov neboli dokončené. No Rusko napriek tomu vstúpilo do vojny, ktorá mu bola v podstate vnútená expanzívnu politikou Rakúsko-Uhorska a Nemecka. (s. 159) Svetový konflikt však vyhrotil dlhodobé problémy cárskeho impéria, v ktorom sa postupne rozhorela revolúcia a s ňou spojená občianska vojna, ktorá viedla k pádu ríše Romanovcov. (s. 159)

Štvrtá kapitola je podobne ako tretia rozdelená do troch podkapitol. Prvá z nich má názov *Politika cárskeho Ruska na začiatku Veľkej vojny (júl – september 1914)*. V tejto počiatkovej fáze vývoja bojových udalostí na Petrohrad pozitívne pôsobilo potvrdenie Londýna i Paríža, že dodržia svoje spojenecké záväzky. Na druhej strane, z Viedne prichádzali viaceré signály, že je za určitých podmienok pripravená na ozbrojený boj so Srbskom. Belehrad na to reagoval požiadanim Ruska o neodkladnú pomoc. Petrohrad na to následne reagoval mobilizáciou časti pozemných vojsk i námorníctva, Berlín zas diplomatickými krokmi v prospech Rakúsko-Uhorska. Situácia sa komplikovala pod tlakom ďalších okolností, ktoré autor recenzovanej práce podrobne popisuje. Vypuknutie vojny sa však napriek viacerým pokusom o jej odvrátenie nezadržateľne blížilo, v dôsledku čoho Rusko pristúpilo ku konkrétnym prípravám na vojnový konflikt. Počas nich bolo časom ubezpečené, že ak Rakúsko-Uhorsko zaútočí proti Srbsku, Rusko môže počítať s pomocou Francúzska i Veľkej Británie. Dňa 28. júla sa vojna stala skutočnosťou, avšak Viedeň i Berlín do istého času neverili v aktívny zásah Ruska do rozhárajúcej sa vojny na Balkáne. (s. 176) V priebehu prvého augustového týždňa roku 1914 bola však vojna už fakticky realitou, o čom názorne svedčila okrem iného deklarácia, ktorú 5. septembra 1914 podpísali v Londýne britský minister zahraničných vecí Edward Gray, ruský veľvyslanec v Londýne K. Benckendorff a francúzsky veľvyslanec v britskej metropole Paul Cambon. V deklarácii sa hovorilo, že tri uvedené mocnosti neuzavrú počas vojny separátny mier a vzájomne sa dohodnú na podmienkach mieru pre nepriateľov.

Druhá podkapitola štvrtej kapitoly je veľmi obsiahla (má takmer 50 strán) a v recenzii sa preto o nej možno zmieniť len stručne napriek tomu, že prináša mnohé zaujímavé informácie, napríklad o pokusoch Dohody dosiahnuť neutralitu Turecka, čo ale nebolo také ľahké, lebo „ani Berlín a Viedeň nevzdávali zápas o Osmanskú ríšu“. (s. 195) Tá sa však kvôli obavám zo stupňujúcich sa nárokov Ruska čoraz viac prikláňala na stranu Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Z perspektívneho hľadiska to pre cárske Rusko nebola priaznivá vyhliadka, lebo Petrohrad neprestával podozrievať Paríž i Londýn, že „s ruskou pomocou [chcú iba] vyhrať vojnu“ a potom oslabenému Rusku „vyrváť prie-

livity i Istanbul“ (s. 209) Vojna však napriek uvedenému stanovisku, s ktorým sa nestotožňovali v rovnakej miere všetky kľúčové osobnosti tábora Dohody, mala akoby osudovo pokračovať až do prevratných zmien v cárskom Rusku, „ktoré výrazne ovplyvnili aj ďalší vývoj vojny“ (s. 231)

Tretia podkapitola poslednej (štvrtej) kapitoly má názov *Politika a vojna v živote cárskeho Ruska (1914 – 1917)* a jej autor v nej okrem iného konštatuje, že 1. svetová vojna „penikavo zasiahla do politického, sociálneho a hospodárskeho života cárskeho impéria“ (s. 231) a toto konštatovanie dokladá mnohými relevantnými faktmi. Dlhodobý nedostatok základných životných potrieb desiatok miliónov ľudí viedol k šíreniu radikálnych nálad a rastúcemu úsiliu o zvrhnutie cárskeho režimu. Štátna moc na to reagovala stupňujúcimi sa represáliami, ktoré však v daných pomeroch boli len vodou na mlyn predovšetkým radikálnemu boľševickému krídlu ruskej sociálnej demokracie. K vojnovým neúspechom Ruska a sociálnej biele ľudu sa v polovici roka 1915 pridružili národnostné sváry prehĺbujúce krízu celého impéria. (s. 236-237) Vnútorne pomery, medzinárodné postavenie i vojnové neúspechy Ruska vyvolávali čoraz väčšie obavy jeho dohodových vojnových spojencov, čo však iba ďalej prispievalo k vyhrocovaniu pomerov v Rusku. Situáciu v krajine komplikovali i zákulisné kroky dvorskej komary a neochota cára Mikuláša II. aktívne spolupracovať s predstaviteľmi Štátnej dumy. Dlhodobá sa hromadiace a neriešené problémy cárskej ríše sa v dňoch 9. – 12. marca 1917 prejavili ľudovým povstaním v Petrohrade a následným zvrhnutím cárskeho režimu, po ktorom moc dočasne prevzali orgány Štátnej dumy. V záverečnej časti 3. podkapitoly jej autor v primeranej miere sleduje ďalší vývoj v Rusku až do uchopenia moci boľševikmi.

Recenzovaná monografia, ktorej súčasťou je bohatá fotopríloha doplnená v *Závěre* práce okrem iného početnými tabuľkami obsahujúcimi informácie o celkovom počte obyvateľstva cárskeho impéria v rokoch 1897 – 1914, o základnej sociálnej štruktúre cárskeho Ruska i o ďalších dôležitých údajoch súvisiacich s vývojom ríše Romanovcov v určitom konkrétnom časovom rámci, je dôležitým príspevkom k poznaniu nielen záverečnej etapy existencie cárskej ríše, ale aj medzinárodného vývoja v rokoch prvej svetovej vojny. V tejto súvislosti si recenzent dovoľuje upozorniť čitateľov na štyri ďalšie knižné práce historika Petra Prokša súvisiace s recenzovanou tematikou: *Konec říše Hohenzollernů. Politika císařského Německa vůči carskému a sovětskému Rusku (1914 až 1917/1918)* [vydalo nakladatelství Naše vojsko, Praha 2010]; *Habsburkové a Velká válka 1914 – 1918. První světová válka a rozpad Rakousko-Uherska 1914 – 1918* [vydalo nakladatelství Naše vojsko, Praha 2011]; *Diplomacie a „Velká válka“ 1914 – 1918/1919* [vydal Historický ústav v Praze, Praha 2014]; *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži (1914 – 1918/ 1919 – 1920)* [vydalo nakladatelství Naše vojsko, Praha 2016].

Pavol Petruš